

ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуті існуючі наукові підходи до інтерпретації терміну «світовий порядок». На підставі проведеного аналізу вони систематизовані до трьох ключових напрямків: інституційний, ідеологічний (аксіологічний) та акторний. В межах останнього підходу відбувається перехід від дослідження окремих полюсів чи центрів сили до констатації факту поліцентричності нового світового порядку. Для повноти політологічного дослідження світового порядку автор вважає за необхідне враховувати окрім інституційного дизайну, конфігурації акторів та ціннісної парадигми також характер суспільства, в якому формується такий порядок («пост-інформаційне» або «мережеве») та стан глобалізаційних процесів, що визначає просторові характеристики світопорядку (де-глобалізація, регіоналізація та локалізація). Попри різницю в інтерпретаціях, різні наукові школи поєднують тезу щодо кризи сучасного ліберального світопорядку. Наукова дискусія розгортається навколо питання, чи перебуває світовий порядок у стані певного переходу, або поточний нерівноважний стан може вважатися новим світопорядком. Відповідь дозволяє надати синергетична парадигма, або теорія складності, що запропонована в якості методології дослідження. Відповідно до неї формування нового світового порядку розглядається як нерівноважний нелінійний процес, що визначається динамічним синтезом порядку та хаосу. При наявності у політичному просторі конкретних політичних акторів (інститути, групи інтересів, окремі індивіди), їх вплив на трансформацію політичного простору можливий у точках біфуркації та має переважно випадковий характер. Це визначає безсуб'єктність як тренд формування нового світопорядку. З точки зору пошуку методичних засад дослідження розглянуті існуючі моделі системної динаміки, циклічні моделі та імітаційне моделювання. Визначено, що для дослідження нового світопорядку як нелінійної динамічної складної системи, доцільними є моделі аналізу мегатрендів світової політики та їх деконструкція за допомогою «методу-збірки» реальності, що постійно змінюється.

Ключові слова: новий світовий порядок, політична суб'єктність, безсуб'єктність політики, складні системи.

Світовий політичний простір постійно ускладнюється, набуває рис поліцентричності та багаторівневості взаємодії політичних акторів, мінливості інституційного дизайну, посилення конкуренції ідеологічних парадигм. Аналітики та провідні політики світу протягом останніх років наголошують на кризі сучасного ліберального світопорядку та інститутів представницької демократії. Новий світовий порядок, що формується, характеризуються турбулентністю і нелінійністю як на рівні окремих держав, так і світу в цілому. Разом з тим, попри велику кількість наукових праць з цієї проблематики, спостерігається невизначеність, ідеологічна заангажованість та концептуальна розмитість самого терміну «світовий порядок», що спричиняє значну різницю у методологічних підходах до його дослідження. Метою статті є концептуалізація цього поняття та пошук найбільш оптимальних теоретико-методологічних засад вивчення нового світового порядку в межах політичної науки.

Актуальність проблематики визначається необхідністю визначення трендів формування нового світопорядку задля розробки більш гнучких та ефективних моделей управління цими процесами як зверху – урядами національних держав, окремих регіонів та міст як політичних територій, груповими та індивідуальними політичними акторами, так і вироблення політики знизу – через громадянську активність та артикуляцію своїх політичних інтересів громадянами через колективні дії. Це завдання є актуальним і для України, що відшукує сьогодні свою модель політичної суб'єктності як на світовому рівні, так і у внутрішній політиці, враховуючи виклики збройного конфлікту на території держави, традиційно низький рівень довіри до ключових політичних інститутів з боку громадян та високий рівень турбулентності політичних процесів.

Дослідження світового порядку у західній політичній науці сконцентровані на перспективах ліберального світопорядку, глобалізації та демократії. Тематиці приділяли увагу представники різних наукових шкіл, зокрема Г.Кіссінджер, Дж.Айкенберрі, Дж.Міршаймер, Р.Хаас, Ам.Ачарья, Дж.Най, Д.Хелд, С.Гантінгтон, Ф.Фукуяма, І.Уоллерстайн та ін. В Україні наукові підходи до формування світопорядку переважно в межах теорії міжнародних відносин розглядали В.Книш, Е.Молчанова та К.Ковтанюк, О.Коппель та З.Кісільова, Е.Кучменко, А.Міщенко, О.Дашевська, О.Зубов, М.Фесенко, М.Ялі, С.Саранов та ін. Теоретичні інтерпретації світового порядку також містяться у роботах російських дослідників Е.Баталова, К.Єфремова, М.Буланова, А.Нікітіна, Ю.Нісевича, В.Кувалдіна, Е.Емузової, М.Лебедевої, В.Барановського, В.Лапкіна та В.Пантіна, А.Циганкова тощо.

Поняття «світовий порядок» та його інтерпретації частіше за все зустрічаються у наукових роботах з міжнародних відносин. Як відзначає Дж. Айкенберрі, саме проблема порядку – як він влаштований, як руйнується та як відновлюється – є центральною проблемою міжнародних відносин [1, с.15]. Це визначає класичне розуміння світового порядку як відносно стійкого і досить стабільного, хоч і обмеженого в історичному часі, стану міжнародної системи, що характеризується пануванням визнаних більшістю акторів (державних і недержавних) правил поведінки на міжнародній арені. Світовий порядок заснований на балансі сил і інтересів провідних світових держав і політичних сил [2, с.34].

Інтерпретації категорії «світовий порядок» у проаналізованих автором наукових джерелах можна систематизувати до трьох ключових підходів:

- *Інституційний*: світовий порядок як набір інститутів, правил та норм, що регулюють діяльність суб'єктів світової політики (наприклад, Дж.Айкенберрі, А.-М.Слотер);
- *Ідеологічний (або аксіологічний)*: світовий порядок як певна ціннісна парадигма, на основі якої визначаються цілі світового розвитку (Х.Булл, Е.Лінклейтер та ін.)
- *Акторний*: світовий порядок як баланс сил або структура розподілу влади між суб'єктами («полюси» у Дж.Міршаймері, «центри сили» у Г.Кіссінджера, цивілізації у С.Гантінгтона тощо). У зв'язку із збільшенням кількості політичних акторів, що формують політичний простір та претендують у ньому на політичну суб'єктність, дослідники ведуть мову про *поліцентричність* як тренд формування нового світопорядку. Ця концепція розкривається у роботах Дж.Розенау, Р.Хааса, Дж.Най та ін. Вдалою вбачається метаформа американського політолога Ам.Ачарья, що порівнює поточний світовий порядок із мультиплексним кінотеатром, де одночасно йдуть кілька різних фільмів [3].

У низці існуючих інтерпретацій світового порядку спостерігається синтез цих підходів у різних конфігураціях (наприклад, у Е.Баталова [4, с.31]). Для повноти саме політологічного дослідження світового порядку, на думку автора, окрім інституційного дизайну, конфігурації акторів та ціннісної парадигми, має бути також розглянутий *характер суспільства*, в якому формується такий порядок («пост-інформаційне» або «мережеве») та *стан глобалізаційних процесів*, що визначає просторові характеристики світопорядку. На поточному етапі світового розвитку мова йде про такі тренди як де-глобалізація, регіоналізація та локалізація.

Попри різні трактування терміну світопорядок та його моделей, провідні наукові школи поєднують тезу щодо *кризи сучасного ліберального світопорядку* [5]. Такі оцінки лунають не тільки від вчених, а й від найбільш впливових лідерів та політичних інститутів світу. Так, у доповіді для щорічної Мюнхенської конференції з безпеки у 2019 р., що зазвичай містить аналіз найбільших світових міжнародно-політичних викликів, наголошується на руйнації існуючого світопорядку [6]. Автори Валдайської доповіді (Росія) у жовтні 2018 р. використали метафору «осипання» світопорядку, вважаючи цей процес незворотнім [7]. Пандемія Covid-19 розглядається як додатковий тригер кризи світопорядку, що швидше посилює вже існуючу соціально-політичну і економічну нестабільність, ніж став її глибинною причиною [8].

Констатуючи різноманітні кризові явища, дослідники разом з тим розходяться в думці, чи новий світопорядок тільки формується (наприклад, «світоперехід» за А.Циганковим [9] або «перехідний безлад» за Ю.Нікітіним [2, с.35]), або ж перехід вже здійснений, і нерівноважний сучасний стан світової системи і є власне новим світопорядком. Відповідь на це питання дозволяє сформулювати *синергетика*, або теорія складності в якості теоретичної парадигми дослідження. Дослідження за допомогою теорії складності у західній міжнародно-політичній науці представлені роботами Ю.Елліота, Д.Річардз та Е.Арбор, Дж. Розенау. В Україні нелінійні політичні процеси досліджують М.Польовий, С.Бондаренко, Ю.Комарова, І.Іщенко та ін.

Відповідно до синергетичної парадигми (Г.Хакен, І.Пригожин, С.Курдюмов та ін.), сучасний світопорядок може бути розглянутий як динамічна нелінійна та нерівноважна система,

що визначається динамічним синтезом порядку та хаосу. Розвиток розуміється як послідовність довготривалих періодів стабільних станів системи, які перериваються короткими періодами хаотичної поведінки. Напрямок переходу до наступного сталого стану (атрактор) визначається системою в залежності від особливостей дії флуктуацій у точці біфуркації [10, с.10]. Будь-який процес соціального розвитку супроводжується великою кількістю випадковостей, або незначних флуктуацій (принцип або «порядок з хаосу»). Для складання нової структури потрібна ситуація «на краю хаосу», коли малі флуктуації здатні ініціювати фазовий перехід та скинути систему в інший стан. Отже, відповідно до синергетики, світовий порядок визначається динамічною стійкістю та підтримкою стійкості в русі. Близьке до нього поняття сталий розвиток (sustainable development) широко використовується ЮНЕСКО, ООН та іншими міжнародними організаціями. З синергетичної точки зору сталий розвиток – це динамічний розвиток, що самопідтримується і оберігає сам себе.

Розуміння розвитку цивілізації як процесу самоорганізації відкритих складних систем пояснює неминучість кризових станів суспільства, наявність біфуркаційних періодів та безлічі шляхів розвитку, що складають поле траєкторій [11]. Саме у точці біфуркації, відповідно до синергетики, проявляється *роль суб'єкта*. Лише тоді, коли зусилля і інтереси суб'єктів потрапляють в ситуацію «резонансу» – зміни системою своїх параметрів – люди можуть що-небудь змінити [12]. Слабкий, але потрапляючий в такт із системою вплив виявляється ефективнішим, ніж в тисячу разів сильніший, але не узгоджений з властивостями системи. Принцип резонансу можна сформулювати інакше: «Дій в потрібному місці і в потрібний час» [13, с.101]. Таким чином, формування нового світопорядку формально є результатом втілення стратегій певних політичних акторів: як індивідуальних, так і інституційних, які, згідно міжнародного права та національного законодавства, мають відповідні владні повноваження. Разом з тим, сама політика як процес характеризується безсуб'єктністю: тренди світового розвитку не визначаються конкретними інститутами чи людьми, вони є інтресуб'єктивними колективними практиками («влада безлічі» за Ш.Муфф).

З врахуванням нелінійності, поліцентричності, лімінальності та потоковості сучасного світу в межах політичної науки відбувається постійний пошук нових методів та моделей для його дослідження. Класичними вважаються глобальні моделі системної динаміки (Дж.Форестер, Д.Медоуз, Л.Річардсон та ін.) та циклічні моделі (цикли Кондратьєва, моделі ділового циклу Й.Шумпетера, історичні цикли А.Тойнбі, соціокультурна динаміка П.Сорокіна тощо). Із популяризацією теорії складних систем дослідники світових політичних процесів почали використовувати досить складний математичний інструментарій [14]. Однак саме через таку складність більшість представників міжнародно-політичної науки застосовують його лише на рівні метафор і аналогій, в рідких випадках – на рівні моделей (наприклад, агент-орієнтованого моделювання) [15]. Імітаційне моделювання системної динаміки і побудова моделей типу International Futures є роботою великих дослідницьких інститутів. Дані моделі, як правило, носять комплексний характер та вивчають особливості фінансово-економічного, соціального, демографічного, науково-технічного розвитку окремих країн, регіонів і світу в цілому.

Нелінійна динаміка розвитку таких складних систем, як держави та міждержавні об'єднання, означає, що можливості їх прогнозування, централізованого управління та контролю обмежені. Необхідно своєчасно розпізнавати симптоми нестійкості та можливі параметри тенденцій до порядку чи хаосу, які можуть домінувати в глобальних тенденціях [16]. Для цієї мети оптимальними є *моделі мегатрендів світової політики* як стійких, довгострокових і охоплюючих весь світ тенденцій розвитку. Початок досліджень мегатрендів був покладений американським дослідником Дж. Нейсбітом (1982 р.). Прогнозуванням мегатрендів світового розвитку сьогодні займаються не тільки науковці, але й уряди, неурядові організації, розвідки провідних країн світу.

Для політологічного дослідження трендів нового світоворядку, в тому числі і тренду безсуб'єктності, доцільним є використання «методу-збірки», що був запропонований в межах акторно-мережевої теорії (ANT). Його автор Джон Ло трактує цей метод як супровід і безперервне дооформлення дискурсивних практик, які застосовуються в загальному «потопі» соціально-гуманітарного дослідження. Практики висловлювань, вимірювань, спостережень, реалізовані дослідниками, є ні чим іншим як процесом «збирання» об'єктів реальності [17, с.126]. Сам метод-збірка, на думку Дж.Ло, також не статичний і не константний, він ситуативно створюється під конкретну задачу і незабаром замінюється своїм новим «релізом».

Таким чином, враховуючи багатомірність та різноспрямованість сучасних глобальних політичних процесів, в якості визначення світового порядку пропонується наступне: це динамічно стабільний нелінійний політичний простір, що у визначений історичний момент складається

із певного інституційного дизайну, конфігурації акторів, символічних просторів та визначається характером суспільства та станом глобалізаційних процесів. Безсуб'єктність політики як тренд передбачає, що трансформація світового політичного простору відбувається як нелінійний динамічний та циклічний процес, а вплив політичних суб'єктів на ці трансформації можливий у точках біфуркації та має випадковий і непрогнозований характер. Для дослідження формування нового світопорядку варто використовувати модель аналізу мегатрендів світового розвитку, деконструючи їх за допомогою «методу-збірки» реальності, що постійно змінюється. Прикладні результати дослідження будуть представлені автором у наступних публікаціях.

Бібліографічний список:

1. Ikenberry J. After Victory. Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars. Princeton, N.J. 2001. 312 p.
2. Никитин А. И. Современный миропорядок: его кризис и перспективы. *Полис. Политические исследования*. 2018. № 6. С. 32-46. DOI: <https://doi.org/10.17976/pps/2018.06.03> (дата звернення: 03.09.2021).
3. Acharya A. The End of American World Order. Cambridge: Polity Press, 2014. P. 1-11.
4. Баталов Э. Я. “Новый мировой порядок”: к методологии анализа. *Полис. Политические исследования*. 2003. № 5. С. 25-37. DOI: <https://doi.org/10.17976/jpps/2003.05.04> (дата звернення: 03.09.2021).
5. Nye Jr., Joseph S. Will the Liberal Order Survive? The History of an Idea. *Foreign Affairs*. 2017, vol. 96, no. 1, pp. 10-16.
6. Munich Security Report 2019. The Great Puzzle: Who Will Pick Up the Pieces? URL: <https://www.securityconference.de/en/publications/munich-security-report/munich-security-report-2019> (дата звернення: 11.09.2021)
7. Жизнь в осыпающемся мире. Ежегодный доклад Клуба «Валдай». 15.10.2018 URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/reports/zhizn-v-osypayushchemsya-mire/> (дата звернення: 08.09.2021).
8. COVID-19 and World Order: The Future of Conflict, Competition, and Cooperation/ Brands, Hal and Francis J. Gavin. Johns Hopkins University Press, 2020. DOI: doi:10.1353/book.77593 (дата звернення: 07.09.2021).
9. Цыганков А.П. 2019. Эпоха полураспада: от миропорядка к миропереходу. *Россия в глобальной политике*. Т. 17. № 2. С. 20-31. URL: <https://globalaffairs.ru/number/Epokha-poluraspada-otmiroporyadka-k-miroperekhodu-20029> (дата звернення: 07.09.2021).
10. Бородин Л.И. Методология анализа неустойчивых состояний в политико-исторических процессах. *Международные процессы*. Том 3. № 1(7). 2005. С. 4-16.
11. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Человек, конструирующий себя и свое будущее. М.: КомКнига, 2006. 345 с.
12. Бузский М.П. Современные концепции социальной синергетики // Глобализация: синергетический подход / Под общ. ред. В.К. Егорова. 2002. URL: <http://spkurdyumov.ru/globalization/sovremennye-konceptsiy-socialnoy-sinergetiki/> (дата звернення: 28.09.2021)
13. Гелих О.Я., Князева Е.Н. Управление и синергетика: учебное пособие. СПб.: Книжный Дом, 2012. 248 с.
14. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М. А. Польовий. Одеса : Фенікс, 2011. 288 с.
15. Дегтерев Д., Истомин И. Системное моделирование международных отношений. *Мировая экономика и международные отношения*. 2015, № 11, с. 17–30 DOI:10.20542/0131-2227-2015-59-11-17-30 (дата звернення: 30.09.2021)
16. Майнцер К. Сложность бросает нам вызов в XXI веке. Динамика и самоорганизация в век глобализации. URL: <http://spkurdyumov.ru/forecasting/slozhnost-brosaet-nam-vyzov-v-xxi-veke-klaus-majncer/> (дата звернення: 29.09.2021)
17. Ло Д. После метода: беспорядок и социальная наука. М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. 352 с.

References:

1. Ikenberry J. After Victory. Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars. Princeton, N.J. 2001. 312 p.
2. Nikitin A. I. Sovremennyy miroporjadok: ego krizis i perspektivy. *Polis. Politicheskie issledovaniya*. 2018. № 6. S. 32-46. <https://doi.org/10.17976/pps/2018.06.03> (data zvernennja: 03.09.2021) [in Russian].
3. Acharya A. The End of American World Order. Cambridge: Polity Press, 2014. P. 1-11.
4. Batalov Je. Ja. “Novyj mirovoj porjadok”: k metodologii analiza. *Polis. Politicheskie issledovaniya*. 2003. № 5. S. 25-37. <https://doi.org/10.17976/jpps/2003.05.04> (data zvernennja: 03.09.2021) [in Russian].
5. Nye Jr., Joseph S. Will the Liberal Order Survive? The History of an Idea. *Foreign Affairs*. 2017, vol. 96, no. 1, pp. 10-16.
6. Munich Security Report 2019. The Great Puzzle: Who Will Pick Up the Pieces? URL: <https://www.securityconference.de/en/publications/munich-security-report/munich-security-report-2019> (data zvernennja: 11.09.2021)
7. Zhizn' v osypajushemsja mire. Ezhegodnyj doklad Kluba «Valdaj». 15.10.2018 URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/reports/zhizn-v-osypayushchemsya-mire/> (data zvernennja: 08.09.2021) [in Russian].

8. COVID-19 and World Order: The Future of Conflict, Competition, and Cooperation/ Brands, Hal and Francis J. Gavin. Johns Hopkins University Press, 2020. doi:10.1353/book.77593 (data zvernennja: 07.09.2021).
9. Cygankov A.P. 2019. Jepoha poluraspada: ot miroporjadka k miroperehodu. *Rossija v global'noj politike*. T. 17. № 2. S. 20-31. URL: <https://globalaffairs.ru/number/Epokha-poluraspada-otmiroporyadka-k-miroperekhodu-20029> (data zvernennja: 07.09.2021) [in Russian].
10. Borodkin L.I. Metodologija analiza neustojchivyh sostojanij v politiko-istoricheskikh processah. *Mezhdunarodnye processy*. Tom 3. № 1(7). 2005. S. 4-16. [in Russian].
11. Knjazeva E.N., Kurdjumov S.P. Osnovaniya sinergetiki. Chelovek, konstruirovushhij sebja i svoje budushhee. M.: KomKniga, 2006. 345 c. [in Russian].
12. Buzskij M.P. Sovremennye koncepcii social'noj sinergetiki. // Globalizacija: sinergeticheskij podhod / Pod obshh. red. V.K. Egorova. 2002. URL: <http://spkurdyumov.ru/globalization/sovremennye-koncepcii-socialnoj-sinergetiki/> (data zvernennja: 28.09.2021) [in Russian].
13. Gelih O.Ja., Knjazeva E.N. Upravlenie i sinergetika: uchebnoe posobie. SPb.: Knizhnyj Dom, 2012. 248 s. [in Russian].
14. Pol'ovij M. A. Politichni procesi: teorija ta praktika modeljuvannja: monografija / M. A. Pol'ovij. Odesa : Feniks, 2011. 288 s. [in Ukrainian].
15. Degterev D., Istomin I. Sistemnoe modelirovanie mezhdunarodnyh otnoshenij. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*. 2015, № 11, c. 17–30 DOI:10.20542/0131-2227-2015-59-11-17-30 (data zvernennja: 30.09.2021) [in Russian].
16. Majncer K. Slozhnost' brosaet nam vyzov v HHI veke. Dinamika i samoorganizacija v vek globalizacii URL: <http://spkurdyumov.ru/forecasting/slozhnost-brosaet-nam-vyzov-v-xxi-veke-klaus-majncer/> (data zvernennja: 29.09.2021) [in Russian].
17. Lo D. Posle metoda: besporjadok i social'naja nauka M.: Izd-vo Instituta Gajdara, 2015. 352 s. [in Russian].

Natalina N. O. The formation of a new world order as an object of political science research

The article deals with the existing scientific approaches to the interpretation of the term "world order". Based on the analysis they are systematized into three key directions: institutional, ideological (axiological), and actor approach. Within the framework of the latter approach, there is a transition from the study of poles or centers of power to a statement of the fact of polycentricity of the new world order. For the completeness of the political science study of the world order the author considers it necessary to take into account besides the institutional design, configuration of actors, and value paradigm also the nature of society in which such an order is formed (post-information or network) and the state of globalization processes that determine the spatial characteristics of the world order (de-globalization, regionalization, and localization). Despite the difference in interpretations, different scientific schools are united by the thesis of the modern liberal world order crisis. The scientific debate revolves around the question of whether the world order is in a state of definite transition or whether the current non-equilibrium state can be considered as a new world order. The synergetic paradigm, or complexity theory, proposed as a research methodology, provides an answer. According to it, the formation of new world order is seen as a nonequilibrium nonlinear process defined by a dynamic synthesis of order and chaos. If there are specific political actors (institutions, interest groups, individuals) in the political space, their influence on the transformation of the political space is possible at bifurcation points and is predominantly random. This defines subjectlessness as a trend in the formation of new world order. From the point of view of finding a methodological basis for the research, the existing models of system dynamics, cyclic models, and simulation modeling were considered. It is determined that for the study of the new world order as a nonlinear dynamic complex system, it is advisable to analyze the megatrends of world politics and deconstruct them using the "method-assemblage" of a constantly changing reality.

Keywords: new world order, political subjectivity, subjectlessness of politics, complex systems.